

Матеріали і замітки.

Про публікацію Солнцева „Кіевській Софійській Собор“ в „Древностях Російскаго Государства р. 1871—87“.

Св. Софія у Києві стала предметом археологічного інтересу ще з XVIII, а навіть з XVII-в.; проте їй дуже не пощастило на докладне обслідування, так, що ми й досі не маємо наукового видання, котрим би можна було послугувати ся в цілях наукових студій над сим поважним архиділом староукраїнської штуки. В сей час, коли спливає дев'ятсотлітня річниця після збудовання св. Софії, хочеть ся згадати про єдину порівнююче повну публікацію Київо-Софійського матеріалу, котрій так само наступив досить поважний півсторічний ювілей. Мова йде про видання фресок, мозаїк і архітектури „Київо-Софійського Собору“ в альбомі „Древностей Російскаго Государства“ О. Г. Солнцева (в. I—IV). Сей Солнцев, як відомо, був реставратором св. Софії в р. 1843. Мальовила й інші декорації Софійської церкви були до тої пори затинковані де-кількама верствами побілювання, на якому в XVIII в. було зроблено нову стінопись олійними фарбами. Солнцев, бажаючи повідкидати новіший тинк, аби явити з під нього давню красу первопрестольної церкви, подав був тодішньому імператорови Миколі I-му спеціальну записку, в котрій показував, що давній храм зчорнілий і повалений в середині треба відновити. Цар згодив ся з Солнцевим і саме відновлення поклав на автора записки, знаючи його з інших реставраторських праць. Дійсне, Солнцев відновляв в Московському Кремлі царські тереми, а також прикрасив їх меблями, знаряддям хатнім, тканинами, мальованнем. Сей самий Солнцев р. 1843 „відновляв“ також стінописи великої Печерської церкви в Київській Лаврі в той спосіб, що незабаром довело ся видавати спеціальний закон для охорони давніх памяток, котрим „запрещалось приступать безъ Высочайшаго разрѣшенія къ какимъ-либо обновленіямъ въ древнихъ церквахъ и всѣхъ подобныхъ памятникахъ“ (Сводъ Законовъ Російской Имперіи 1842. т. XII. Уставъ Строит. ст. 207). Так само, як до Лаври Солнцев взяв ся і до св. Софії; про його реставрацію розказано багато Лебединцевим (П. Л. Описаніе Кієво-

Софійського собора, 67.) й др. авторами. То була найганебніша сторінка в її віковій історії: ні оден з майстрів покликаних до сего діла не був ніяк ознайомлений з археологією, а навіть не мав такої-сякої артистичної освіти. Вони повідчищали стіни від пізнійших обтинковок, а після немилосердно позалисували усе, що тільки під тими побілками було ціле, відновлюючи, таким чином, давнину з безграмотною фантазією, або керуючись порадами пізнійших іконописних „подлинників“. Одначе Солнцев ффрагменти давнини, що наново відкривали ся, уважав за потрібне замальовувати і так у нього склала ся велика збірка копій, які цар звелів був передати до „Оружейної Палати“ у Москві, а після було „повелѣно“ Археологічному Товариству у Петербурзі (тоді імператорському), ті малюнки видати в серії „Древностей Російскаго Государства“. В Археологічному Товаристві чули і знали про „реставрацію“ св. Софії і через те до копій Солнцева зразу поставили ся з недовірр'ям: було вирішено видавати їх, тільки перевіривши весь матеріал на місці в Києві; Одначе забули про те, що у Києві вже все попсоване, тоді, як копії Солнцева все-ж таки робили ся з непереписаних оригіналів. Там у Києві, на стінах Софійських, вже були такі шедеври реставраційної діяльності вуличних майстрів, як перемальовані з портретів князівської родини св. Софія, Віра Надія й Любов, — в чоловічих уборах — такі фантастичні композиції, як „Крещенне Богородиці“, такі безграмотні деталі, як квітка замість палиці в руках Богородиці в сцені заручин її з праведн. Йосифом й т. и. От на основі сих незугарних перерібок і списувано в 1367 р. нові копії; й ті котрі пущено до видання, знехтувавши безмірноцінні, хоч може і не зовсім точні первісні оригінали Солнцева. Ціла історія сього діла є викладена в „Предисловіи“, яке приклало Археологічне товариство до свого патронізованого царем розкішного видання. З „Предисловія“ довідуємо ся, що для „повѣрки безукоризненой вѣрности рисунковъ въ общемъ и точности во всѣхъ мельчайшихъ подробностяхъ“ було вибрано „знакового съ нашей стариною и церковною археологією“ дійсного члена Товариства академіка І. І. Срезневського, котрий був при роботі Солнцева у Києві і котрий склав також текст до всіх репродукцій з нових малюнків Солнцева. Нановозроблені копії Софійських фресок і мозаїк власне були не копіями, а прорисями на прозорих кальках; рівночасно було зроблено також трохи копій фотографічних. На прорисях, як то говорить ся в „Предисловіи“ були нанесені всі найважніші риси образів з такими подробицями, що їм бракувало лиш фарб і тінюваня. Після було приступлено до самої видавничої роботи, котру закінчено що-йно р. 1887-го з великими труднощами і повільністю, що дбала не про археологічну наукову правду, а лише про таке чи инакше надання краси виданню та про таке, чи

инше допровадження його до краю, аби виконати приписану з гори формальність. З протоколів археологічного товариства довідуємо ся, що ніхто особливого інтересу до сього видання не виявляв; а все було скинуте на окрему комісію, яка дуже усердно клала свої підписи на поодиноких таблицях з малюнками, апробуючи їх до друку. В бібліотеці товариства переховується теж коректурний примірник сього видання, присвяченого Київській Софії. Хоч книга ся дуже розбита й окремі таблиці порозгублювали ся (певно до того спричинив ся неб. арх. Мілеєв, котрий користувався сим примірником під час своїх праць в Софійському соборі р. 1910), з неї дуже добре можна пізнати всю історію, техніку й наукову вартість публікації Археологічного Товариства. Перш за все довідуємо ся звідти про те, що до справи видавничої було притягнуто окрім Солнцева й Срезневського кн. Гагарина, Савваїтова, А. Бичкова, Д. Поленова, Прохорова. Вельяминова і артиста І. Медведева. Підписи всіх перелічених осіб мають ся всюди на оригіналах, що здавали ся до літографії; вони йдуть звичайно стовпцями в правому кутку в низу кожного аркуша, але підпису самого Срезневського на більшості таблиць не має (окрім тб. XIII і XII). Кожен такий аркуш, призначений до літографічної роботи, має на собі поналіплювані, повилинювані від часу фотографії, з кальок Солнцева, або акварельну копію там, де таблицю мало ся виконати, в фарбах, а то й просто рисунок олівцем, де мали ся орнаменти (очевидно, сим останнім особливої ваги не надавало ся); в низу напис: „утверждено къ печатанію“ такого то року й місяця (нар. ва тб. XIV стоїть дата „19 сентября 1860 г.) й підписи згаданих осіб — членів видавничої комісії. В міру того, як літограф (І. Медведев) виконував таблиці на камені й доставляв в комісію копії, на них чиею небудь одною рукою — частіше Д. Поленова і Ө. Солнцева—робили ся уваги, як от на тій самій XIV таблиці 3 марта 1871 г. помічено: „Сдѣлать перемѣны въ цифрахъ и въ имени Мелитонъ представить на просмотрѣніе“, а коло фігури Мелітона було покладено напис: „провѣритъ Мелитонъ или Мелетій“, с. б., очевидно, звірити з оригіналом,—яку роботу десь-то мав виконувати сам літографський майстер. Незабаром ту саму таблицю дійсне було подано „на просмотрѣніе“ знову і на ній 27 квітня 1871 було пороблено нові уваги як от: „вычистить глаза, сравнять черноту рисунка (св. Софія) съ прочими, имя (коло св. Василіси) ослабитъ; ослабитъ черные кресты (св. Аверкія). Исправить согласно замѣчаніямъ и печатать. П. Савваитовъ, Вельяминовъ, Солнцевъ, Прохоровъ, Полѣновъ. Як бачимо, дбало ся не про правдивість образів, а про те, щоби не було на них зайвої чорноти, занадто непропорціональних частин тіла, різких очий и т. д. Але часом прориси Солнцева, роблені точно, з кальок, бачимо виправле-

ними у таблицях не тільки що до їх різкості чи чорности, а й до рисунку. Напр., на табл. XII маємо прорись з фрескового образу св. Вавила: на фотографії з кальки у святого одно плече нижче за друге й вся фігура стоїть наче скривлена, тоді, як на коректованій літографії з тої-ж таблиці плечі у святого рівні, а всю постать вирівняно; такі поправки робили ся після припису Поленова, котрий, розумієть ся разом з Солнцевим і Срезневським у Київі не був. Що торкаєть ся репродукцій, виконаних фарбами, то тут справа стоїть ще гірше; сі копії ще дальніші від правди і ще більш недбалі, бо виконували ся не з кальок а з акварелів, зроблених в розмір таблиць публікації. На пробних відбитках сих таблиць є різні коректурні уваги, що торкають ся ослаблення або підсилення контурів, інтенсивности або м'якості полів і злата. На пробному відбитку до таблиці II, де представлено частину мозаїк з Севастійськими мучениками, 9 сентября 1872 р. помічено таке: „Лики мучениковъ № 5 и 11 исправитъ согласно съ оригиналомъ, чтобы было болѣе сходства и благообразнѣе“. Д. Поленовъ. Θ. Солнцевъ. На другому пробному аркуші до тої самої таблиці стоїть: „Исправивъ представитъ для просмотра и до утверждения не печатать. Д. Полъновъ“. Після де-кількох коректур на новому примірникові тої ж таблиці і других (тб. V XXI, — XXIX), стоїть „Согласно съ этимъ рисункомъ печатать“, а до тої останньої апробації на кількох примірниках V- I таблиці маєть ся ще де-кілько коректорських уваг рукою Поленова і Солнцева зроблених, з котрих довідуємо ся, що перед друком білий кольор апостольських одєж (в сцені Евхаристії) вироблював ся чистішим, синя риза Христа — яскравішою,—бо була брудна (9 сент. 1872 р.).—й взагалі тони фарб в'ясниювали ся, висвітлювали ся і підсилювали ся (1 іюля 1872), а золоте поле робило ся золотішим, щоби не здавати ся на мосянж (друга помітка I Іюля 1872). Між иншим, на табл. VI на олій з де-кількох корект її (10 мая 1872., 9 сентября 1872, I Іюля 1878), а саме на останній—до постатий святителів з головного вітвара додано такі уваги: „цвѣта одєждь сдѣлать по оригиналу свѣтлѣй и вѣрнѣе, № 19 у св. Епифанія цвѣтъ сине-зеленый свѣтлый. У св. Климанта верхнюю прическу исправитъ. У Григорія Богослова кресты на омофорѣ сдѣлать яснѣе. У св. Николая ликъ сдѣлать благообразнѣе. I архидіакона Стефана цвѣтъ одєжды совсѣмъ не тотъ. № 20 весь рисунокъ слишкомъ черенъ. Д. Полъновъ. Θ. Солнцевъ. В такому ж дусі правлено таблиці з стінописями на сходах, що ведуть на хори й инші. Зо всього бачимо, що археологічне товариство, не довіряючись Солнцеву, все таки видає його копії й кальки недбало, пантруючи не наукової правди, а швидче приемного зверхнього вигляду, котрий би не різав ока зайвою темнотою фарб і нефоремністю ліній („небла-

гообразностью“), що доховали ся від давнини, не дивлячись на переробки київських реставраторів, а головне—товариство зовсім занедбало первісні копії, зроблені під час Києво-Софійської реставрації, як Солнцевим, так і його майстрами Пешехоновим, Шуруповим, Фогттом. Ті копії мали б для нас безмірно велику наукову цінність, яко певний історичний документ, хоча їх свого часу граф С. Строганов і був забракував: ті малюнки були копіями не з реставраційних справ самого Солнцева, а з правдивих оригіналів XI в. Таким чином, Російська офіційна, просвіщеність спричинила ся до того, що ми маємо нині св. Софію попсовану і до того, що наука згубила для свого ужитку цінні сліди, що були зафіксовані з попсованих нині пам'яток. Офіційна російська наука руками і опікуванням своїх представників зопсувала нам й інші старокиївські монументи, як от фрескові стінописи монастирської церкви св. Михайла злотокровного або колишньої церкви св. Кирила-Олександрійського; вони попсовані навіть не дуже давно славним насадителем великоросійських стилів на Україні київським професором А. Праховим. Ті храми навіть не дочекали ся того, що має св. Софія, бодай лихого видання попсованих реставраціями Прахова своїх мальовил. Так цінували й видавали стародавні пам'ятки нашого й світового мистецтва офіційні попечителі культури, в котрій ми виховували ся; нині, коли вони усе вже понівечили, ся важка праця, ціна котрої б мала відповідати артистичній вартості самих монументів, спадає на наші плечі й чим скоріше за неї ми візьмемось, тим ціннішою і позиточнішою з наукового боку вона вийде.

К. Широцький.

Із старого альбому.

(Вірші на визволення кріпаків).

Вірші, що друкують ся низше, переписані мною із старого альбому, на палятурці якого стоїть хронологічна дата—1875 рік. Власниця цього альбому, тепер жінка старого вже віку, не належала до тих пишних панночек, що жили по „дворянських гніздах“, і альбоми яких, оздоблені усякими візерунками, містять переважно сентиментальні вірші про кохання, місяшне сяйво, та таємничі липові аллеї. Сі альбоми, що переносять нас в атмосферу старого панства, цікаві теж, але вони добре вже всім відомі і не раз змальовані художньою рукою старих письменників усяких літератур. Інша річ—альбоми панночек не дворянського походження і не з дворянських гнізд. Звичайно, й тут багато віршів про кохання, се пояснюєть ся молодістю господинь, але поруч з ними трапляють ся й речі зовсім иншого змісту. Інтереси людей середнього стану не ті, що багатих панів, і се не може не од-